

JOSEF VAŠICA

STAROČESKÝ PŘEKLAD
BIBLE

*Zvláštní otisk z XLVII. ročenky
Dobročinného komitétu v Brně „Chudým dětem“
„Bible a český národ“.*

BRNO 1935

Tiskl Pokorný a spol. v Brně

Josef Vašica:

STAROČESKÝ PŘEKLAD BIBLE.

Biblický text, tak různotvárný svou povahou, nenapodobitelně prostý v evangeliích, vzrušený a přetížený v listech, v žalmech hrající všemi stupnicemi citů, jako »oheň a kladivo rozrážející skály« (Jer. 23, 29) v prorocích, s každou takřka knihou nabízející nový problém stilový, dorůstal u nás pomalu staletým vývojem až k té náplni, v jaké jej zachoval první svod staročeský. Od samých začátků křesťanství až do 2. polovice 14. století, kdy všechny části bible byly v českém ztlumočení sneseny v jeden celek, v první staročeskou bibli, uplynulo půl tisíciletí. Zápas českého jazyka s tak složitým a obsáhlým tématem, jakým je beze sporu překlad Písma, zůstává nám po celá staletí skryt téměř docela, jen několik glos, objevených v jednom vídeňském rukopise, vrhá matné světlo do této daleké a temné minulosti, kde třeba hledati kořeny tvůrčího procesu, zachyceného v písemných památkách až v jeho poslední fázi.

Nejstarší období české křesťanské kultury, přes svůj západnický ráz, má v sobě též zřetelné prvky moravského cyrilometodějství. Jak dokazují studie z posledních let¹⁾, církevně slovanské písemnictví našlo v Čechách desátého a jedenáctého století živnou půdu. I to málo, co se nám zachovalo z těchto dávných dob, svědčí o vysoké úrovni tehdejších literátů, píšících jazykem staroslovanským. Možno s jistotou předpokládat, že učedníci sv. Metoděje přinesli s sebou z Moravy do Čech též potřebné bohoslužebné knihy, a s nimi i překlad některých částí Písma v jazyce slovanském, jmenovitě evangelia a žaltář. A tu se sama sebou nabízí otázka, zda se zachovaly v staročeském překladě biblickém nějaké stopy po vlivech těchto textů cyrilometodějských. Odpovědí na to je dávná kontroverse²⁾, zahájená

před půldruhým stoletím Fort. Durychem a Gel. Dobnerem, kteří oba, dosti apriorně, připouštěli závislost staročeského evangelního překladu na církevněslovanském; proti tomu Jos. Dobrovský popíral rozhodně jakýkoli přímý vliv, ježto o něm nebylo dokladu v nejstarších památkách. I sem zasáhla obratná ruka padělatele: Václav Hanka »našel« laťinský zlomek evangelia sv. Jana z 10. století s českým meziřádkovým překladem, silně promíšeným staroslovanštinou. Dobrovský se netajil svými pochybnostmi o pravosti tohoto objevu, proto si také Hanka netroufal za jeho života s ním do tisku a uveřejnil jej až po jeho smrti v Časopise Čes. musea (1829). A tak, chráněny autoritou Palackého a později též Šafaříkovou, uváděly se dlouho tyto »zlomky svatojanské« jako nejstarší ukázka českého biblického překladu. Ještě roku 1881 hájil J. Gebauer jejich hodnověrnost, až teprve chemická zkouška v roce 1886 dokázala, že jsou padělány; o něco později Fr. Prusík (ČČM. 1893) vysvětlil z Dobrovského korespondence blíže okolnosti, jež předcházely Hankovo vydání, jakož i způsob a prameny jeho práce.

Vyloučíme-li z dějin staročeské bible tento domnělý nejstarší zlomek, který měl dosvědčiti vznik staročeského evangelního překladu z předlohy staroslovanšské, a to již pro 10. věk, nezůstane nám arci pro celá první tři staletí žádný jiný doklad, než několik letmých poznámek, vepsaných v 11. nebo nejpozději v 12. století po straně a mezi řádky do jedné latinské bible, nyní v Národní knihovně ve Vídni, které se obyčejně uvádějí pod jménem »glos vídeňských«. Je jich všech 122, jsou psány latinkou, pravopisem velmi primitivním a tlumočí některá místa z evangelia Matoušova a Markova. Jazykově je to podivná směs církevní slovanštiny, chorvatského zabarvení, se starou češtinou. Vydavatel těchto vídeňských glos, Vatroslav Jagić³⁾, opíraje se o dobrozdání profesora Jos. Kalouska, hledal jejich původ v církevněslovanském prostředí benediktinů na Sázavě: zde nebo v některém jiném českém klášteře se slovanskou bohoslužbou, byl-li ještě jaký, glosoval si evangelní text buď některý chorvatský hlaholita, žijící v Čechách, nebo Čech, který se přiučil církevní slovanštině od svého spolubratra Chorvata. Tím by tyto staré přípisky byly zajímavým dokladem pro dávné kulturní styky Čech s chorvatskými kraji na Adrii, kde slovanská liturgie byla domovem od dob cyrilometodějských,

jako zase latinský kodex, v němž se tyto glosy nacházejí, psaný koncem 8. nebo počátkem 9. století někde v severní Francii, poukazuje na jiný proud, přinášející do Čech duchovní statky románského západu.

Přihlédneme-li blíže k evangelnímu překladu, který se obráží ve fragmentárních záznamech těchto vídeňských glos, zarazí nás především to, že některá slova, zřejmě církevněslovanská, neshodují se s žádným známým textem. Václav Vondrák⁴⁾ vysvětluje si tyto úchylinky od tradičního překladu církevněslovanského tím, že prý pisatel, nějaký chorvatský mnich, vypuzený ze Sázavy a žijící někde v latinském klášteře, kde si do bible učinil tyto poznámky, už si zachoval jen nepatrné reminiscence na církevní slovanštinu. Jedna stránka těchto glos však nám nedovoluje, abychom jejich vznik kladli do latinského prostředí. Jak jsem se pokusil ukázat jinde⁵⁾, zapadají tyto rozptýlené a nesouvislé glosy přesně do perikopního systému řecké církve, takže ten, kdo si je vepisoval do latinského textu, musel žít někde v okruhu byzantsko-slovanského ritu, a ovšem, bylo-li to v Sázavě, ještě před jeho definitivním zánikem koncem 11. století.

Druhá okolnost, která nás překvapuje při vídeňských glosách, jest to, že na několika místech se ku podivu shodují s textem první recense biblické, datující se až z 2. polovice 14. století⁶⁾. Tak na př. nad »Etiam Domine« (Mt 15. 27) je nadepsáno »prau«, s nímž si Jagić neví tuze rady; »pravda« se mu nezdá být vhodným čtením, chce spíše tuto glosu pokládat za omyl, a přece se toto »pravda« objevuje na témž místě v textech ze 14. a 15. století: v evangeliu sv. Matouše s homiliemi »Pravda jest, pane« a v evangeliáři Pražském »Pravda jest to, milý pane«; jinde »iactabatur fluctibus« (Mt 14. 24) překládá se glosou »metáše se vlna(mi)«, stejně v evangeliu Matoušově a v evangeliářích Benešově, Olomouckém a Pražském. Uvážíme-li řídkost těchto glos, jen tu a tam porozsetých v latinském textě, padají tím více na váhu jejich shody, jistě nikterak nahodilé, s první biblickou recensí, zvláště s jejím typickým představitelem, evangeliem Matoušovým s homiliemi, v němž nějaký kněz věku Karlova komentoval po částech prvního synoptika výklady vzatými hlavně ze Zlatého řetězce Tomáše Akvinského, vytvořiv tak dílo »na svou dobu znamenité, odvážné svým plá-

nem a umělé svým provedením«, svědčící o jeho velké sčtetlosti a značné pohotovosti jazykové⁷). Tato spřízněnost skvělé práce theologické z dob největšího rozpětí gotické kultury v Čechách s primitivismem několika nesouvislých a těžko čitelných glos mohla by se zdát něčím nepochopitelným. A přece je v tomto křiklavém nesouhlase zachovaného materiálu jakoby symbolisován všecek poměr románské a gotické tvorby v Čechách: z velkých děl oné ať slovesných či výtvarných, nepřízní následujících věků, jež nemilosrdně odklízely vše, co neodpovídalo změněnému vkusu, zbyly toliko trosky, stejně žalostné a záhadné, jako těch několik glos v nádherném latinském foliantu.

Jelikož je vyloučeno, aby snad autoři evangelního textu z doby Karlovy byli použili vídeňských glos, nelze si zmíněné shody jinak vysvětliti než předpokladem, že již tehdy v 11. století, kdy vznikly, existoval souvislý překlad evangelní, který se v nich odráží. Je také patrné, že to byl překlad již typicky český, arci s mnohými prvky církevněslovanskými, a ten se pak dále udržoval a přetvářel, až byl v své konečné úpravě pojat do komplexu celé bible. Vědomá čechisace biblického textu je tedy proces velmi dávný a právě tento dlouhý vývoj ve směru proticírkevněslovanském mohl být příčinou toho, že se nám v nejstarších českých překladech Písma dochovaly tak nepatrné známky prvotní cyrilometodějské verse. Václav Vondrák, který sto let po Dobrovském znovu uvedl na přetřes otázku o stopách staroslovanského lexikálního residua v staročeských písemných památkách⁸), dovedl najíti celkem jen 26 slov, která byla buď úplně převzata ze staré církevní slovanštiny nebo jejím vlivem nabyta nového liturgického významu, a kde tudíž by se mohlo mysliti na přímé použití staroslovanské předlohy. Žeň jistě chudá, a při tom ještě část tohoto kritického materiálu třeba vyloučiti, ježto se do některých textů z konce 14. století dostaly církevní slavismy ze současné pražské školy literární, mající sídlo v emauzském klášteře, založeném od Karla IV., čehož nejpatrnější důkaz skýtá staročeská bible z roku 1416, napsaná tam písmem hlaholským patrně k účelům liturgickým, aby při hodinkách nahradila text církevněslovanský českým⁹). Na vídeňských glosách vidět podobnou tendenci, a přece tehdy ještě měla církevní slovanština značnou moc jakožto orgán liturgie. Když však koncem roku 1096 slovanští mniši ze Sázavy byli

po druhé a navždy vypuzeni, při čemž »knihy jejich jazyka zničeny nadobro a zmařeny«, počestování evangelních textů mělo volnější dráhu, ale uplynula ještě plná dvě století až po tu časovou mez, k níž náleží nejstarší zlomky evangelního překladu. Tato dlouhá doba, jež ke konci nabyla zvláště rušného tempa rozvojem českého živlu v zemi, jeho uvědoměním národním, rostoucím v bojích s výbojnou kolonizací německou, stačila k tomu, aby stará církevní slovanština byla skoro úplně zapomenuta, a aby posléze pozůstatky jejích vlivů zmizely v jedinečném rozmachu literární produkce za éry karolinské.

Konečně vídeňské glosy upozorňují ještě na jednu vlastnost starého evangelního překladu, a sice, že se udržoval a šířil hlavně ústní tradicí. Některé z těchto meziřádkových poznámek nejsou totiž úplně vypsány, nýbrž je tu zběžně načrtnut buď jen začátek, nebo jinde zas jen konec slova. Odtud vysvítá jejich zřejmě mnemotechnický ráz, chtěly podepřít paměť, vybavit důležitější či nezvyklejší slovo a s ním všecek ostatní kontext. V těch dobách se pracovalo víc pamětí, znalost evangelia nebo žaltáře, jako vůbec všech písňových a výpravných skladeb, získávala se spíše z poslechu než z opisu. Při tom se tehdy nedbalo tak úzkostlivě o přesnou shodu české verse s latinským originálem. Odtud ty četné její nesrovnalosti, vynechávky a omyly v poměru k vulgátě, jež byly některými badateli nesprávně vykládány jako důkaz nevědomosti nebo povrchní práce prvních tlumočnicků. Zato však právě tato poměrná nezávislost na slovném znění latinské předlohy uvolnila tvůrčí schopnosti jazykové, takže nejedno nesnadné místo bylo vyjádřeno ryzím úslovím českým, šťastným obratem, svěží parafrází. Abych to osvětlil nějakým příkladem, latinské »da huic locum« (Lk 14. 9), kde Kristus nabádá ke skromnosti, abychom jako hosté nesedali si na první místa, překládají nejstarší evangeliáře, Seitestetten-ský, Rajhradský a Vídeňský: »posed' tomuto s miesta«, kdežto jiné pozdější doslovně: »daj tomuto miesto«; a v témž verši dále »et tunc incipias cum rubore novissimum locum tenere« je přeloženo tak, že »incipias cum rubore« se tlumočí počínavým slovesem »vstyděti se, ustyděti se« a »locum tenere« stručně »seděti« a zní to: »A tehdy se vstydíš (ustydíš) sedě na konci« (Ev. Seit. a Raj.) nebo »sedeš (= posadíš se) s hanbú na poslednie miesto« (Ev. Víd.), také evang. Pražský má volně: »za

hanbu budeš posazen na nižšiem miestě«, kdežto ostatní evang. překládají doslovně: »počneš s studem (z hanbú) držeti najposlednějšie miesto«; volný český překlad je tím pozoruhodnější, že i staroslověnský text drží se tu otrocky řecké předlohy, shodně s vulgátou: »dažd' semu město, i togda nač'neši s' studom' posled'nee město dr'žati« (Mar.); »Patientiam habe in me, et omnia reddam tibi« (Mt 18. 26) prosí služebník pána žádajícího, aby zaplatil dluh: »Otlož mi to a vše tobě vráci« překládají Ev. Seit. a Raj., »Smiluj se nade mnú...« Ev. Víd., kdežto Evang. Benešův: »Trpenie jměj nade mnú«, jiné podobně; »resedit qui erat mortuus« o vzkříšeném mládenci naimském je rázovitě a důvtipně přeloženo v Ev. Seit. a Raj.: »okřě (= okřál) jenž(to) bieše umřel«, kdežto v Ev. Beneš. »i sěde«, nebo v jiných »vstav (povstav) i sěde«.

Vůbec možno říci, že nejstarší typ evangelního překladu, zachovaný jmenovitě ve sbírkách Seitenstettenské a Rajhradské a dosvědčený musejními zlomky¹⁰⁾ již pro 1. polovinu 14. století, vyznačuje se pružností dikce a pak jistými znaky stylu orálního, přejatými z biblické mluvy, k nimž patří obzvláště mne-monická rytmisace, členící text na jakési recitativy, a též důrazné vytýčení paralelismu¹¹⁾. Uvedu zde na dotvrzenou známé podobnosti o rozsěvači z Lukáše (8, 4—15).

*Kehdyže sbor veliký z měst
k Ježíšovi bližiechu sě,
povědě rovenstvie:*

*Vyšel, jenž seje siemě své.
A když vsievá,*

*jedno padlo podle cěsty:
a ptáci s nebe sněchu to.*

*A jiné pade na skálu:
vzejda i shoře.
Nebo nemějieše vláhy.*

*A jiné pade mezi trnie:
spolu rosta trnie zahubi to.*

*A jiné padlo na zemi dobrú:
a rosta učini plodu stokrát více.*

*To pověděv voláše:
Jenž má uši slyšeti, slyš.*

*Tázáchu jeho učenníci,
kaká by to pověst byla.*

*Jimžto on odpovědě:
Vám jest dáno poznati
věst královstvie božieho.
Ale jiným u pověstech,
aby vidúc neviděli,
a slyšiece nerozuměli.*

*A ta jest pověst.
Sémě jest slovo božie.*

*Ješto vedle cesty,
to sú ti, jež poslúchají,
a ďábel béře slova z jich srdce,
aby nebyli spaseni věriece.*

*A jež na skále:
ješto slyšiece u veselé přijeli slovo,
a ti kořene nejmají,
nebo na čas věrie,
a v času pokúšeném otejdú.*

*A ješto v trnie upadlo:
ti sú, jež slyšie,
a u myšlení zbožie i v rozkoši chodiece
zalknú tě,
ti nenesú plodu.*

*Ale ješto na dobrú zemi:
ti sú, jež srdcem dobrým a šlechbetným
slovo božie obdržie,
a plod nesú u pokoji.*

Jiná skupina evangeliářů¹²⁾, Benešův v knihovně olomoucké kapitoly, Neuberský neboli t. zv. Čtenie zimního času v pražském Museu a rukopis pražské universitní knihovny sign. VIII. C 17 (= U), jakož i osm evangelií v latinském homiliáři u benediktinů v dolnorakouském Göttweigu, představují evangelní překlad značně odchylný od seitenstettenské a rajhradské recenze. Lze tu pozorovati dvojí obměnu: jednak český překlad byl co možná nejtěsněji přiblížen k latinské předloze, což vedlo nejednou

k hrubým latinismům, jednak tradiční text byl pronikavě přepracován po stránce lexikální. Zdá se, že původ této nové úpravy dlužno klásti do samé Prahy; svědčily by o tom i jisté, byť skrovné sledy církevněslovanských vlivů z kláštera na Slované.

Ale také mezi těmito ne vždy šťastnými pokusy o nové ztlumění evangelních perikop z konce 14. a počátku 15. století, lze označiti jeden za velmi osobitý a zdařilý: jest to evangeliář t. zv. Pražský neboli Třeboňský. Jeho autor dovedl na mnoha místech tak případně a svěže vystihnout smysl originálu, že by si toho měl povšimnouti i moderní překladatel bible. Zvláště ná- zorný příklad skýtá Jan 12. 19: »Videtis, quia nihil proficimus«, stesk fariseů pozorujících nenávistně slavný vjezd Kristův do Jerusalema, všechny starší i novější texty mají doslovně podle latiny: »Vidíte, že nic neprospíváme«, jediný Pražský evange- liář našel pro to adekvátní výraz český svým »Vidíte, že již za nic nestojíme«. O dva verše dále: »Volumus Jesum videre« vždy bylo překládáno: »Chceme Ježíše viděti«¹³⁾, toliko v Pražském čteme krásně: »Rádi bychme viděli Ježíše«. Mt. 23. 5 se praví o farisejích, že činí skutky své »ut videantur ab hominibus«, »aby vidění byli od lidí«, jak se vesměs překládalo, v Pražském: »Všecky své skutky činie pro chlůbu lidskú.« Jan 7. 44 »nemo misit super eum manus« proti doslovnému »i jeden nehnu naň rukú« (ev. Raj.) nebo »i žádný nepustil naň ruky« (ev. Víd., Olom.), Pražský má: »i žádný o něho se nepokusil.« Většina takových míst volně přeložených nebo parafrazujících jest v evangeliu Janově.

Staročeských evangeliářů se nám dochovalo patnáct, z nich pět toliko ve zlomcích. Nejsou to nádherné kodexy, jaké patřily k bohatému inventáře panských sídel nebo zámožných domů měšťanských, nýbrž památky většinou nevzhledné, spěšně a mnohdy i nedbale vepsané na prázdné listy latinských ruko- pisů, s chybami tak hojnými, že se nutno s J. Dobrovským diviti, kterak se mohli kněží spokojiti s takovýmito příručkami, kde nejedno místo je zkomoleno k nepoznání nebo kde nepozornost opisovače přeskakovala řádky, aniž se kdo nozději pokusil o nápravu. Jen dva z nich mají honosnější vzhled: evangeliář Neuberský a nejobsáhlejší ze všech, evangeliář Olomoucký z roku 1421, dar kněžny Kačny s dcerou olomouckým klariskám, a ten

také jediný, nepřehlídíme-li k pozdnímu meziřádkovému textu v latinském lekcionáři pražské metropolitní kapituly, obsahuje i starobylou, perikopní recenzi epištol. Jinak evangeliáře byly po většině soukromou pomůckou knězovou, kterou si často sám upravil podle místních potřeb, aby text Písma byl lidu při předčítání v kostele co nejsrozumitelnější. Odtud se vysvětlí značná pestrost těchto památek po stránce jazykové, ve fonetice, v tvarech i v lexiku, s příměsí dialektických prvků, jejichž krajový okrsek se dá leckdy i blíže určit. Proměnlivost tehdejšího pravopisu, dále zmatek, jaký způsobily u písařů překotné změny hláskoslovné na přechodu ze 14. do 15. století, konečně rozkladná činnost gramatické analogie ještě stupňovaly chaos a tím se stalo, že některé evangeliáře se zdály nalezištěm nejrozmanitějších forem, i nemožných, a obránci Rukopisů¹⁴⁾ shledávali v nich doklady pro jazykové anomálie, jež byly označeny jako známky podvrženosti. To bylo arci možno dříve, dokud znalost staré češtiny byla ještě kusá a nesoustavná, dnes víme, že tato domnělá anarchie, jaká byla shledávána v evangeliářích, nijak nevybočuje z mezí mluvnických pravidel.

Vedle evangelních perikop nejznámější součástí staročeské bible jest žaltář. Dostalo se mu již v roce 1842 obšírné, podnes platné studie od P. J. Šafaříka¹⁵⁾ a čtyř edicí¹⁶⁾ kromě řady přetištěných zlomků. Žaltář jako integrální část breviáře patřil k nejpotřebnější výbavě náboženské praxe. Proto třeba hledat počátek staročeského překladu žalmového hned v prvních dobách křesťanství v Čechách. Legendy českých světců zmiňují se několikrát o modlitbě žalmové. Sv. Ludmila v předtuše blízké smrti po svatém přijímání »jala se neúnavnou myslí pěti žalmy«¹⁷⁾. Sv. Václava poslal otec do Budče, aby se tam naučil žaltáři od kněze jménem Venno¹⁸⁾. O Podivenovi, důvěrníku sv. Václava, se čte, že »byv správcem nade všemi, kteří přebývali pod krovem sv. Václava, všechny téměř čeledíny až do nejposlednějšího kuchaře tak naučil, že nebylo skoro nikoho na dvoře, aby neuměl hymen žalmistů zpívati nebo psáti, nebo aby neznal něčeho, co náleží k církevním obřadům«¹⁹⁾. Sv. Vojtěch nevyšel z domu otcovského, dokud se nenaučil nazpaměť žaltáři²⁰⁾. Tyto roztroušené zmínky dobře ilustrují obecné užívání žaltáře, jehož překlad byl nepostradatelný jmenovitě v ženských klášteřích a v kruzích laických, neznajících latinsky. Je pravdě-

podobno, že zprvu v Čechách kolovala staroslovanská verse žalmů, ač o tom není přímých zpráv, ale čím více byl obřad slovanský zatlačován z církevní správy, zvláště po zřízení pražského biskupství na základě západně-latinském, tím naléhavější stávala se potřeba českého ztlumočení. Má se za to, že již v 10. nebo 11. století existoval český žaltář, ač po něm nezůstalo v té době ani tolik sledů, jako po evangeliích v glosách vídeňských. Zato však nejstarší úryvky žalmového překladu, vepsané koncem 13. století mezi řádky latinského psalteria, jež kdysi náleželo klášteru svatojirskému v Praze, převyšují skoro o celé půlstoletí nejstarší zlomek souvislého evangeliního textu svou časovou prioritou. Tradice biblického překladu se tu shoduje s povahou doby, jak ji charakterisuje dějepis. Právě od 13. století se datuje v Čechách pod vedením vynikajících biskupů pronikavější působení církve, podporované četnými řeholemi, duchovní správa se pevněji organizuje, klérus si více všímá rodné řeči, snad též z odporu proti zmáhající se převaze Němců v rádech a kapitulách: zdá se, že tehdy »domácí kněžstvo dospívá ze všech stavů asi nejdříve k okázalému vytýkání svého češství« a »překládáním žalmů, perikop, homilií a formulí zpovědních se stává prvním pěstitelem národního písemnictví a přirozeným obráncem rodného jazyka«²¹). Úžasný rozmach české řeči od počátku 14. století a její výboj na všech polích literární tvorby nemohl zůstat bez účinku ani na kultivaci staročeského biblického textu, který nebyl jen mechanicky přepisován, nýbrž namnoze nově tvořen, opravován, zdokonalován. V evangeliářích i v žaltářích najdou se proto místa, jež každý rukopis tlumočí jinak. Jaká to dynamika tvořivé práce — je to ostatně rys celé epochy Karlovy — proti poměrné stabilitě překladu v biblických svodech! Čtouce tyto staré památky, cítíme takřka makavě to živelné vzpínání po ryzosti výrazové, po přesnějším vystižení originálu, jehož výsledkem arci někde bývá směs šťastných nápadů se syrovými barbarismy.

Žaltář byl vedle evangelií nejrozšířenější částí bible. Užívalo se ho při veřejných bohoslužbách i při soukromých pobožnostech. O jeho popularitě svědčí i to, že se oň dokonce opírali vykladači snů. Podobně jak tomu bylo u evangelií, jeho nejstarší recense, zachovaná v žaltáři Wittenberském, vyznačuje se proti pozděj-

ším větší mírou plynulosti a zvukové tvárnosti, vypěstěné ústním přednášením. Příkladem budiž uveden žalm 136:

*Nad řekami babylonskými,
tam jsme seděli a plakali,
když zpoměniechom Siona.*

*U vrbí, střed jeho,
pověsichom húsle naše.*

*Nebo tam tázali nás,
již jatý vedli ny,
slova piesni,
a již přivedli nás, chválu:
pějte nám z piesní sionských.*

*Kako budem zpievati
piesň Hospodinovi
v zemi cuziej?*

*Ač zapomanu tebe, Iheruzalem,
zapomanutí dána buď pravice má.*

*Přilni jazyk můj k dásniem mým,
ač nezpomanu tebe:
Ač nevyloži tebe, Iheruzalem,
na počátku veselé mého.*

*Rozpomeň se, Hospodine,
na syny edomské
ve dne Iheruzalema.*

*Již říekajú:
vyprázdňte, vyprázdňte
až do základu v něm.*

*Dci babylonská hubená,
blažený, kto otplatí tobě otplatu tvú,
již jsi otplatil nám.*

*Blažený, jenž držeti bude i zetře
malúcké tvé k opocě.*

V jiné redakci žalmového překladu, v rukopise Klementinském, pocházejícím z těžé doby jako Wittenberský, totiž z první polovice 14. století, čte se již text na mnoha místech porušený

hrubými latinismy. Zdá se, že ani na žaltář nezůstal slavismus emauzských benediktinů bez účinku, neboť nové zpracování jeho textu, žaltář Kapitulní, sepsaný kolem roku 1370, leckde nahrazuje staré čtení české církevně slovanskou variantou. Jinak možno i v tomto žaltáři zjistiti silný příklon k latinské vulgátě, ale bez poklesků proti duchu českého jazyka a s pronikavým smyslem pro názornost a výrazovou plastiku: tak na příklad latinské »eripere« ve smyslu »osvoboditi, vyprostiti« se tu tlumočí řadou synonymních odstínů, jako »vydřieti, vychopiti, vychvátiti, vychytiti, vylapiti (-ovati), vypopadnutí, vytrhnúti«. Též asi době, jako žaltář Kapitulní, náleží zlomek Pasovský, představující čtvrtou redakci staročeského žaltáře. Všechny tyto zmíněné památky byly v nové době přetištěny, kromě nich pak ještě žaltář Poděbradský, s textem blízkým Wittenberskému, a několik menších zlomků. Nicméně ani těmito edicemi nebyl staročeský text žalmový zpřístupněn v celé své bohaté rozmanitosti, neboť v rukopisných biblích a částečných souborech Písma najdou se žaltáře značně odlišné, s mnoha svéráznými různočteními, jako na př. ve sborníku Mikulovském z roku 1406²²), kde v 8. žalmu »lactentium« je přeloženo staročeským hapax legomenem »mlzňat«.

O ostatních knihách Starého i Nového zákona možno říci jen tolik, že byly postupně převedeny do češtiny v téměř úseku časovém, kdy se utvářel definitivně text evangelií a žaltáře, tedy od sklonku 13. do poloviny 14. století. Určit přesněji, která z nich dřív a která později, pokusil se svého času Josef Jireček²³), je tomu přes sedmdesát let, ale k výsledkům jeho rozborů nelze míti důvěry, ježto používal k svému třídění nedosti spolehlivých, někde i nahodilých kriterií. Nově a důkladněji bude možno podniknouti tuto práci až po vydání úplného textu staročeské bible.

Po dlouhém, staletém zrání přišla konečně doba sklizně. Založení Karlovy university dalo mocný popud také biblickým studiím, školení odborníci mohli časem připravit soubor všech biblických knih v jednotné redakci. Touha po celé české bibli byla živena též obrodným hnutím náboženským, jež vyvolal zejména Jan Milíč. Důvěrný jeho přítel, Tomáš ze Štítného, hájí čtení Písma v českém jazyce, dovolává se sv. Augustina, aby lidé »také v svých domcích čtúc božie písmo, až do plna se posvětili milosrdenstvím jeho... Svaté písmo jest právě jako

listové z našeho kraje nám poslaní, neb náš kraj jest ráj... A konečně: »tak vzácen jest (Bohu) Čech jako latinník«²⁴).

Koncem 14. věku byly všechny knihy Písma, dosud jednotlivě nebo po skupinách přepisované, sebrány v jeden svod, v jednu úplnou staročeskou bibli. Při tom se postupovalo dosti mechanicky: řemeslný písař přepisoval jednotlivé části tak, jak je našel v předlohách, beze změny. Tím se stalo, že text čtyř nejstarších biblí, tvořících tak zvanou první recensi, není jazykově ve všech částech stejný; zjistil jsem na př., že v jedné z nich — v bibli Olomoucké z roku 1417 — ani všechna evangelia nejsou po stránce lexikální homogenní²⁵). V jiné — Litoměřicko-třeboňské, psané Matějem z Prahy v letech 1411 až 1414 — tato nejednotnost projevila se i ve vnější nesoustavné snůšce biblických textů: jednotlivé skupiny knih novozákonních jsou vpleteny mezi starozákonní, patrný to důkaz, že písař, nemaje po ruce úplného kodexu biblického, přepisoval jednotlivé partie tím postupem, jak se mu podařilo sehnat předlohy²⁶). Z toho však ještě neplyne, že by tím tato nádherná dvoudílná bible, zdobená erbem Petra Zmrzlíka, byla teprve prvním pokusem o biblický svod. Již asi třicet let před ní byla vyhotovena nejstarší — pokud víme — česká bible zvaná podle vladycké rodiny Leskovců, již patřila, Leskoveckou, nebo podle místa, kde se chovala, Drážďanskou. Její smutný osud v prvních týdnech světové války měl by nám býti varovným mementem. Byla totiž poslána k ofotografování do Lovaně a tam v knihovně shořela v srpnu roku 1914 za německého útoku. Asi třetina nesouvislých a zmenšených kopií kromě opisu některých částí — toť vše, co zbylo z krásného pergamenového kodexu, ostatek je nenahraditelně ztracen²⁷). Chci však říci, že nelze všecku vinu svalovat na slepý živel: bylo dávno povinností české vědy a jejích institucí postarat se o přetisk této vzácné památky, kterou by nám mohly závidět mnohem větší a mocnější národy, nemající překladu Písma v svém jazyce, leč až z dob drahně pozdějších.

K první staročeské recensi náleží konečně též tak zvaná bible Hlaholská, dopsaná v roce 1416 v klášteře na Slovanech písmem hlaholským; z jejích původních tří dílů zachoval se toliko druhý a z ostatních dvou několik zlomků. Měla-li sloužit k účelům bohoslužebným a bylo-li jí skutečně používáno při hodinkách,

jak nasvědčují některé její vlastnosti, byl by to zajímavý dokument o vnitřních poměrech v emauzském klášteře, kde by se takto byl proti původnímu úmyslu Karlovi a proti liturgickým předpisům uplatňoval český jazyk na úkor církevní slovanštiny, jakási předzvěst blízkého osudného zvratu v dějinách tohoto proslulého kláštera. Neboť tři léta poté, v říjnu 1419, opat Pavel, podlehnuv teroru vítězných vojsk husitských, podával přijímání pod obojí a Emauzy staly se na dlouhou dobu, do roku 1589, utrakvistickou doménou.

Staročeský překlad bible, jehož nejstarší recense byla kodifikována v těchto čtyřech rukopisech, přesahuje daleko svým významem těsný rámec bohemistiky. Především je to vůbec nejstarší překlad celé bible ve slovanštině. Legenda o sv. Metoději sice vypráví o tom, kterak stařícký arcibiskup moravský v posledních letech svého života za pomoci dvou kněží-rychlopisců přeložil z řečtiny všechny knihy Písma, kromě Makkabejských, pokud nebyly ztlumočeny již dříve společnou prací se sv. Cyrilem, ale bylo-li tomu skutečně tak, dílo Metodějovo zmizelo beze stopy. Teprve roku 1499 na Rusi novgorodský arcibiskup Gennadij, s velkým úsilím shledav po klášteřích ruských i balkánských knihy již přeložené a ostatní dav nově přeložiti, pořídil úplnou církevněslovanskou bibli jako zbraň proti židomilskému kacířství, které užívalo k své propagandě jmenovitě textů starozákonních. Dále staročeský překlad zasáhl svým vlivem i mimočeská kulturní prostředí. Jeho účinek možno stopovati hluboko do 16. století, na př. v prvním vydání běloruské bible Františka Skoriny a v první tištěné bibli církevněslovanské nákladem knížete Ostrožského z roku 1581; nejvíce však mupodlehl překlad staropolský. Závislost na staročeské předloze jeví se jak v nejstarším polském žaltáři, psaném v roce 1340 pro polskou královnu Markétu, dceru Karla IV., a nyní chovaném ve Sv. Florianu v Rakousích, tak i v bibli královny Žofie z roku 1455, z níž nás došla jen asi třetina ve zlomcích knihovny v Šarošpataku. Určiti blíže vztah polské verse k českým předlohám — jak přiznává J. Polívka²⁸⁾ — »rozhodnouti otázku, s kterým staročeským textem úže souvisí staropolská bible, jest vlastně nemožné, pokud neznáme lépe staročeských textů, pokud není napsána historie staročeského překladu bible«. Není to tedy vinou polské filologie. Je poučno připomenouti, co všechno ona učinila

pro výzkum fragmentů bible Žofiiny: již v roce 1871 vyšel pečlivý přetisk textu prací Maleckého, roku 1904 vydán k ní od dra A. Babiaczyka speciální slovník, konečně roku 1930 vyšlo nákladem krakovské Akademie umění faksimilované vydání celé památky prací Ludvíka Bernackého. Jaký nepoměr mezi touto pietou polských kulturních kruhů k poměrně skrovnému materiálu a českou nevšímavostí k daleko drahocennějšímu a bohatšímu odkazu minulosti! Kdežto první úplná bible polská, tak zvaná bible Leopoldy, je tisk až z roku 1561, český národ vlastní jen z 15. věku přes 30 celých rukopisných biblí, z nichž některé svou výzdobou patří mezi neocenitelné památky domácího umění, a skoro třikrát tolik rukopisných částí bible, nehledě ani k dvěma prvotiskům úplné bible již z konce 80-tých let téhož století.

Není sporu, že toto bohatství rukopisných biblí dlužno přičísti ke kladným hodnotám husitského hnutí, jehož přední ctižádostí bylo svobodné hlásání slova Božího, takže Eneáš Silvius, pozdější papež Pius II., nerozpakuje se dávat ve znalosti bible italským kněžím za vzor prostou ženu táborskou. Ale kromě této popularisace překladu již hotového nelze bezpečně říci, že by husitství bylo něčím přispělo k další úpravě biblického textu. Ježto druhá recense biblická vznikla na samém prahu 15. věku, jak svědčí sborník Mikulovský z roku 1406, byly asi změny provedené v bibli pod vlivem Husova učení celkem nepatrné: i zde husitství, jako v svém ostatním obsahu, vděčí za svou průbojnost, a řekněme, i za svou úroveň vyspělé kultury doby karolinské, která mu připadla dědictvím.

Každý, kdo se obíral studiem staročeské bible, pocítil velmi bolestně, že právě tam, kde se problém stává nejzajímavějším, je nemožno se ho metodicky zmocnit. Myslím ten významný obrat ve vývoji textu, kdy se jednotlivé prameny slily v jeden vele- tok biblického svodu. Jedno období se skončilo a začíná se nové. Odtud se nám otvírá výhled do daleké minulosti i na celá staletí do budoucna. Bez zpřístupnění celé staročeské bible vhodnými edicemi uvízne každý pokus o genetický a srovnávací výklad na mělčině. Právě z takovýchto úvah se zrodila iniciativa k podniku na pohled velmi smělému: k faksimilovanému vydání celé staročeské bible nejstarší recense. První ze šesti chystaných svazků, reprodukuje světlotiskem celý pentateuch Olomoucké

bible (1417), vyšel v roce 1933 nákladem Akademie velehradské²⁰⁾. Že byla k tomu účelu zvolena právě bible Olomoucká, nestalo se z důvodů regionalistických, nýbrž proto, že je to po ztrátě bible Drážďanské jediná úplná bible staročeská jak svým uspořádáním, tak jazykovou starobylostí k tomu vhodná, zvláště když o něco starší bible Litoměřicko-třeboňská má na mnoha místech prvotní text porušen pozdějšími korekturami.

Dokončit tuto edici, ohroženou stupňující se hospodářskou tísní, značilo by epochu ve výzkumu staročeské bible.

POZNÁMKY.

1. Jsou to jmenovitě studie Mil. Weingarta a Rom. Jakobsona.
2. Bibliografii tohoto sporu viz u J. Jakubce, *Dějiny čes. lit.* I., 2. vyd. 1929, str. 39.
3. *Kirchenslavisch-böhmische Glossen*, saec. XI—XII. *Denkschriften d. Wien. Akad.*, 1903, sv. 50.
4. O původu Kijevských listů a Pražských zlomků, Praha 1904, str. 84.
5. *Staročeské evangeliáře*, *Rozpravy Čes. akad.* 1931, str. 127 násl.
6. Na tuto shodu upozornil již Jos. Vraštil v *Acta Academiae Velehrad.* IX., 1913, str. 38.
7. *Srov. Jos. Straka*, *Listy filologické*, roč. 55, 1928, str. 331.
8. *Die Spuren der altkirchenslav. Evangelienübersetzung in der altböhm. Literatur 1903* (*Sitzungsber. d. Wien. Akad.*, sv. 129).
9. *Srov. Jos. Vajs*, *Česká bible hlaholská*. *Věstník Král. čes. spol. nauk*, tř. hist. 1908, XIII.
10. O nich viz v mých »Staroč. evangeliářích«, str. 1—2.
11. Zde se opírám o výzkumy Marcela Jousse-a, *Études de psychologie linguistique* (Paříž 1925), česky orientační studie Fr. Lefèvre-a, *Nová psychologie jazyka* (Stará Říše 1928).
12. Podrobněji o nich viz mé »Staroč. evang.«, str. 60—93.
13. I v staroslověnském překladě: »choštem' Jisusa viděti«.
14. Jos. Jireček, O zvláštnotech češtiny ve starých rukopisech moravských 1887 a V. Flajšhans v *ČČM.* 1896, 195—282 a v *Osvětě* 1896, 887 n.
15. O nejstarších rukopisech českého žaltáře v *Rozboru staročes. literatury* (str. 111—131).
16. J. Gebauer, *Žaltář Wittenberský* (1880), A. Patera, *Žaltář Klementinský* (1890) a *Žaltář Poděbradský* (1899), E. Rippl, *Der alttschechische Kapitelsalter* (1928).
17. *Křišťan* (vyd. Kuncíř 1921 v překladu A. L. Stríže), str. 17.
18. *Pram. děj. čes.* I., 183.
19. *Křišťan o. c.*, str. 49.
20. *Pram. děj. čes.* I., 236.
21. J. Šusta, *Dvě knihy čes. dějin* (2. vyd. 1926), str. 283 a 286.

22. Nyní se chová v Národní knihovně při universitní knihovně pražské.
— Mlzně, ěte n., srov. mlzti, mlzu, mlznice, mlezivo a pod.
23. ČČM. 1864, 136 n.; 1872, 395 n.; 1877, 625 n.; Rukověť II., 116—120.
24. Knížky šestery o obecných věcech křesť. (1852, vyd. K. J. Erben), str. 4—5.
25. Staročes. evang. 61—63. Evangelium Matoušovo liší se v Olom. bibli lexikálně od ostatních tří.
26. Tato bible má nyní tři foliové svazky, z nichž dva jsou v biskupské knihovně litoměřické, třetí v schwarzenberském archivu třeboňském, ale původně se skládala ze dvou dílů; druhý díl byl při vazbě rozdělen na dvě části; první rozmnožená o prology, registrum a biblický slovník tvoří druhý svazek litoměřický, druhá svazek třeboňský.
27. Kopie jsou majetkem prof. dra Jos. Vraštila, provinciála jesuitů, který také má z této bible přepis Tobiáše, žaltáře, všech čtyř evangelií a ukázek z ostatních knih.
28. O staročeské předloze staropolské bible, Sborník filologický VI., 2.
29. Na skladě u Akademie Velehradské v Olomouci (Salesianum). K I. svazku je přidána má úvodní poznámka o významu olomoucké bible jazykem českým a francouzským. Reprodukce, provedená za dozoru prof. dra Gustava Friedricha pražskou Unií, je vzorná. Prospekty se rozesílají na žádost zdarma.